

СХЕМА МИСЛЕДІЯЛЬНОСТІ – СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА БУДОВА, ЗНАЧЕННЯ І ЗМІСТ

Георгій ШЕДРОВИЦЬКИЙ

Copyright © 1987, 2005

З моменту обґрунтування в 1954–1957 роках спеціальної програми побудови *теорії мислення*, поданого як діяльність [див. 45, а також 21; 23; 25; 26; 30; 31; 33; 40; 48; 54; 55]), і доповнення її у 1959, 1962, 1963, 1967 роках програмою побудови *теорії діяльності* [див. 12; 13; 22; 29; 35, а також 18; 20; 27; 28; 32; 34], основною метою і завданням методологічних розробок у цих сферах стало створення схем, що зображують цілісні і повні *теоретичні одиниці мислення, знання і діяльності*. Це зміщення свідомо зафіксованих цілей і завдань легко зрозуміти, коли пригадати, що наукове дослідження (і цим воно насамперед відрізняється від усіх інших видів аналізу) вимагає як неодмінну умову і передумову виділення із загальної “сислової хмари” розумінневої і мисленневої роботи¹ *ідеальних об’єктів думки й фіксації їх у матеріалі знакових схем* [16, с. 35–41; 44; 46].

Із безлічі різноманітних схем, побудованих після 1954 року й широко використовуваних в сучасній методології, найважливішими, можна сказати базовими, нині є чотири: 1) *схема багатоплощинної організації знань*; 2) *схема відтворення діяльності*; 3) *схема трипоясової будови миследіяльності* (позначається символом МД); 4) *схема організаційно-технічного відношення і відповідної йому організації МД*, що містить *крок штучно-природного* розвитку систем МД. Але якщо стосовно перших двох схем було опубліковано низку статей ще у період їх розробки [12; 13; 22; 23; 25; 29; 30; 31; 33; 35; 45], то дві останні, навпаки, незважаючи на широке використання їх у різних прикладних роботах [див., зокрема, 7; 36; 47], як базові схеми сучасної методології ніде ще

спеціально не розглядалися. У цій роботі спробуємо заповнити цю прогалину і розглянути в теоретичному плані схему МД, передумови її виникнення, системно-структурну будову, а також її значення і зміст.

СХЕМИ МИСЛЕДІЯЛЬНОСТІ – ЗАСНОВКИ ТА УМОВИ ВИНИКНЕННЯ

Щоб з’ясувати, чому і як з’явилася схема МД, варто передусім відзначити, що з моменту появи програми побудови наукової теорії діяльності виник абсолютно очевидний розрив між схемами мислення і знань, з одного боку, і схемами діяльності – з іншого. З цього моменту наукова теорія мислення і знань та наукова теорія діяльності почали розвиватися в абсолютно різних напрямках, кожна – на базі своїх особливих схем і, сутнісно не взаємодіючи одна з одною. Це створювало особливо складну ситуацію, тому що у першій програмі побудови наукової теорії мислення 1954–1957 років [45] проголошувалося – і на цьому зацентровувалося, – що мислення буде розглядатися “не за змістом рухомих у ньому знань, а саме як діяльність. У ті роки вважалося, що саме такий підхід забезпечує *процесуально-структурний розгляд мислення*, ортогональний до його приватного об’єктно-предметного змісту, що дозволяє дослідити й описати, з одного боку, *процедури та операції мислення*, а з другого – типологічно узагальнену і формальну *структуру знань*. А через п’ять років з’ясувалося, що аналіз діяльності йде зовсім в іншому напрямку й сам може розглядатися як ортогональний до аналізу мислення і знань.

¹ Р. Акофф називає цю смислову хмарину “проблемною мішаниною” [див. 1; 2]

І хоч закономірність і необхідність такого роздвоєння зафіксовані та чудово пояснені в роботах Е.Г. Юдіна [51; 52], де він розділив і протиставив один одному різні теоретичні функції поняття діяльності (зокрема, *категоріально-пояснювальну і предметну*), і така можливість фіксувалася із самого початку звернення до аналізу поняття “діяльність” [28; 29; 32; 35], проте багато дослідників, які брали участь у цих розробках, розглядали цей розрив² між уявленнями мислення та уявленнями діяльності й відсутність конфігураційних й співорганізаційних їх схем як вельми істотний недолік концепції. Тому, починаючи принаймні з 1962 року, мали місце безперервні спроби розв’язати цю проблему і знайти схеми, що вимальовують довершену уяву про мислення і знання з уявленнями про діяльність.

Окреслені зусилля стимулювалися і підкріплялися, з одного боку, вдалим конфігуруванням уявлень про мовлення, мову і мислення, що здійснене в попередні роки [4; 48], з іншого – безперервним розвитком формально-методологічних уявлень про конфігурування як особливий логико-методологічний прийом і про його успішне застосування у різних сферах науки і технології.

Істотний внесок в аналіз цієї проблеми на початку 60-х років зробив О.І. Генісаретський, коли він, працюючи з багатоплощинними схемами знань, показав величезну теоретичну і практичну значущість розрізнення і розділення понять смислу і значення не в традиційному огденівському розумінні, а в орієнтації на теоретико-діяльнісний поділ і протиставлення синтагматичних і парадигматичних систем [див. 6, а також 29, с. 28–29]. Сутнісно, таким чином, шляхом використання схеми діяльності, О.І. Генісаретський показав на рівні роботи зі смислами і значеннями те, як можна зберегти зв’язок мислення з мовленням [48] і водночас розділити уявлення про мислення і мову, працюючи у сфері історичного розвитку мовного мислення [18; 29; 48].

У другій половині 60-х років багато зусиль до аналізу цієї проблеми доклали В.М. Розін та А.С. Москаєва, але вони намагалися розв’язати її на рівні загальних схем мислення і діяльності, хоча на цьому рівні вона, мабуть, принципово не має розв’язку: треба ще так трансформувати самі

уявлення про мислення, щоб вони задовольняли принципний розподіл – на синтагматичну й парадигматичну системи [15; 16; 22; 34].

На початку 70-х років, коли знову повернулися до обговорення уявлень про думки-комунікації і про взаємовідносини між процесами комунікації і трансляції, у кількох працях [27; 43; 57] мені вдалося ввести і детально проаналізувати схему-конфігуратор, що об’єднує уявлення про думки-комунікації та уявлення про процеси відтворення діяльності, але *чисте мислення* на схемах та ідеальних об’єктах залишалось при цьому збоку і ніяк не входило до загальної схеми-конфігуратора.

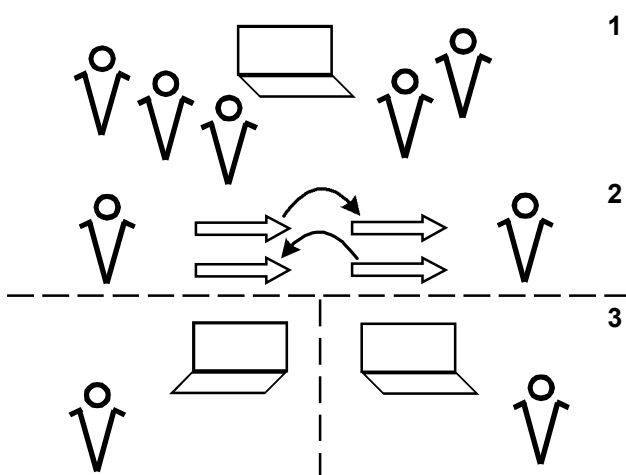
Наразі, ретроспективно розглядаючи розвиток цих досліджень, залишається лише дивуватися, наскільки близько було конструктивне розв’язання проблеми і наскільки тривіальним і навіть само собою зрозумілим здається воно тепер, коли розв’язок уже знайдений. Проте ніхто з учасників роботи не міг зробити останніх рішучих кроків і зафіксувати підсумкові штрихи, що були потрібні для її завершення.

Ситуація докорінно змінилася у самому кінці 70-х років, коли ми стали практикувати *організаційно-діяльнісні ігри* (позначаються символом ОДІ) [8; 36; 47]. Новим і вирішальним моментом тут виявилася потреба обговорювати, поряд із процесами і функціональними структурами МД, також і їх матеріальний розподіл за окремими учасниками колективної співпраці і зумовлену цим проблему співвідношення між спільним і відмінним у груповій та індивідуальній роботі. Необхідність протиставляти окремого учасника гри групі загалом за кожним інтелектуальним процесом – думкою-комунікацією, розумінням, рефлексією, мисленням і, нарешті, миследіянням – якраз і виявилася тим найважливішим моментом, котрий у 1979–1980 роках під час ОДІ-1, ОДІ-2 та ОДІ-3 зрушив справу з мертвої точки. Особливо відчутно це з’ясувалося у серпні 1980 року під час ОДІ-3: у процесі дискусії в одній з ігрових груп склалася така ситуація, коли один з учасників спільної роботи у групі – М.Г. Меєрович повинен був за будь яку ціну показати, що у нього як молодого, або “нового”, архітектора, незважаючи на те, що він бере участь у загальній комунікації і повинен

² Щодо процесів і механізмів співорганізації і конфігурування знань та схем [див. 41; 48; 49; 56].

долучатися до загальної діяльності, абсолютно інший зміст мислення, ніж в інших членів групи, котрих він називав “старими” архітекторами. І, щоб зафіксувати і зробити цей момент наочним, М.Г. Меєрович замалював на схемі, що зображала розподіл позицій під час дискусії і потім була названа *організаційно-діяльнісною*, поруч з кожним знаком позиції ще особливу дошку (або окремий аркуш паперу), на якій будувалися індивідуальні схеми змісту мислення, і навідріз відмовився перенести якінебудь схеми зі своєї індивідуальної дошки на загальну дошку групи і навпаки – із загальної на свою індивідуальну. Внаслідок цього *індивідуальне мислення*, здійснюване на індивідуальних дошках, від’єдналося від *загально-групового процесу* думки-комунікації та отримало своє власне схематичне (й тому матеріалізоване) позначення і вираження (*див. рис. 1*).

Згодом на базі цієї схеми почалося рефлексивне обговорення питання про співвідношення індивідуальних і загальногрупових моментів у колективній роботі: запитували, що саме з того, що повинен розгортати у своїй спільній з іншими роботі М.Г. Меєрович, може бути індивідуальним і специфічним, а що навпаки, обов’язково має бути точно такими самими, як і в інших членів групи. У такий спосіб були послідовно проаналізовані думка-комунікація, розуміння текстів, інтерпретації текстів у пло-

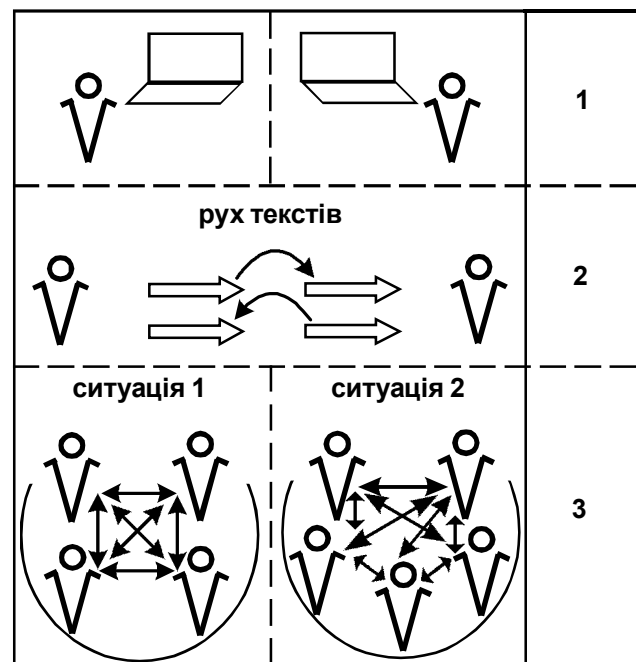
1 – загальне мислення;
2 – рух текстів загальної думки-комунікації;
3 – індивідуальне мислення.

Рис. 1.
Схема вихідного розподілу думки-комунікації та “дощок” ідеального мислення

щинах “мисленнєвих дощок” й інтерпретації текстів у плані індивідуальної та колективно-групової дій під час виступу групи на загальному засіданні [див. 47, с. 132–141] і, нарешті, різні форми рефлексії у різних членів групи.

Утворення схеми МД можна датувати від цієї точки, оскільки в загальних дискусіях з цього питання було зафіксовано в комунікативній та проблематизаційній формах усе, що входить зараз у схему МД, але сама схема ще не була намальована. І тільки через місяць, у вересні 1980 року, під час звіту ігрового колективу про те, що відбувалося на грі й у процесі загальної рефлексивної дискусії, вся ситуація була ще раз відтворена, мисленнєво проімітована, обговорена у повторній комунікації і зафіксована у принциповій схемі (*див. рис. 2*); саме у цьому рефлексивному обговоренні повна й цілісна схема МД уперше з’явилася в тому вигляді, у якому вона звично вживається тепер.

Цікаво й, напевно, важливо відмітити, що за загальною структурою та набором елементів ця схема багато в чому подібна до тих схем, що використовувалися нами при обговоренні взаємовідносин організатора групової роботи з іншими її членами ще в 1964–1965 роках [див. 16]. Але ці останні, як легко з’ясувалося

1 – пояс мислення;
2 – пояс думки-комунікації;
3 – пояс мислєдїяння.

Рис. 2.
Основна схема мислєдїяльності

при звірці схем та їх супровідних текстів, відповідали зовсім іншим проблемним ситуаціям і не несли того мислєдїяльнїсного смислу і тих інтерпретацій, якї мала схема, отримана в 1980 році після ОДІ-3 [див. 47, с. 132–141].

Останнє зауваження підкреслює важливу роль і значення “смислової хмарини” спільної роботи, в якій народжується схема і яку вона повинна зняти і відобразити у собі, щоб стати засобом розв’язання проблемної ситуації і продовження безперервного поліфонічного процесу МД. Спочатку різні частини і фрагменти загальної “смислової хмарини”, що склалися в ситуації колективної комунікації, утримуються окремими її членами за допомогою різного розуміння самої ситуації і схеми, що народжується в ній, й усі вони ще повинні бути виявлені у тривалій рефлексії того, що трапилося, і рефлексивної комунікації з приводу ситуації, а відтак укладені (або, як часто говорять, запаковані) у саму схему за рахунок різних, спеціально введених у неї графем (або “фігур”, за термінологією Л. Ельмслева). Потім все ці графем, або фігури, із закріпленими на них “шматочками” ситуативного смислу, мають бути віднесені до парадигматичної системи діяльності й уперше оформитися та закріпитися в ній або у вигляді відповідних значень мови (у тому числі й мови схем), або у вигляді змісту знань і понять, що утримують і фіксують *парадигматику мислення* [43].

Цим завершується те, що нині прийнято називати *схематизацією смислу* мислєдїяльної ситуації й *ідеалізацією її змісту*. А якщо потім схемі із її змістом приписується статус самостійного існування, то ми говоримо про з’яву *ідеального об’єкта*, який може стати об’єктом дослідження і відповідно до цього – фокусом та ядром наукового предмета [18, с. 90–96; 24; 37; 58; 59] і предметом власне наукових досліджень.

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА БУДОВА, ЗНАЧЕННЯ І ЗМІСТ СХЕМИ МИСЛЄДІЯЛЬНОСТІ

Основна принципова схема МД містить три відносно автономних пояси, що розташовані горизонтально один над одним: 1) пояс соціально організованого й культурно закріпленого *колективно-групового мислєдїяння* (позначається символом мД), 2) пояс поліфонічної і поліпарадигматичної думки-комунікації, котра

виявляється і закріплюється передусім у словесних текстах (позначається символом Д-К), і 3) *пояс чистого мислення*, який розгортається у невербальних схемах, формулах, графіках, таблицях, картах, діаграмах і т. ін. (позначається символом М).

Центральним у цій трьохпоясовій системі є пояс Д-К, оскільки саме він поєднує праву й ліву частини схеми, а два інших пояси можуть розглядатися як такі, що лежать по різні сторони від осі Д-К. Це принциповий момент в аспекті визначення місця і функцій М у системі МД та його відношення до поясу мД: кожний з названих поясів має свою специфічну *дійсність*, яка може ставати тим місцем, куди проєктуються зміст інших поясів, і, таким чином, слугувати основою для автономізації і відособлення кожного з них у *редуковану систему МД*.

При такому розгляді дійсність М виявляється другою межею, що обрамлює систему МД і немов лежить навпроти дійсності мД, котра розгортається безпосередньо на реально-практичному матеріалі людської життєдіяльності. І ця обставина точно відповідає тому, що ми можемо фіксувати феноменально: площа дошки або паперу, на якій ми замальовуємо схеми, формули, графіки, таблиці і т. ін., що виражають ідеальний зміст М, протистоїть, якщо розглядати її відносно осі Д-К, реальному змісту і світу мД.

Щоб спростити схему, а разом з тим й ідеальний об’єкт, на прикладі якого розглядаються зміст і системна будова схеми МД, ми можемо ввести вертикальну вісь симетрії й у такий спосіб виділити найпростіший випадок монологічного акту Д-К (*див. рис. 3*); тоді, щоб зафіксувати і розглядати більш складніші випадки полілогічної організації Д-К, доведеться вводити набагато складніші схеми, що точніше відображатимуть особливості будови Д-К у різних випадках. Точно так само для спрощення процедур ідеалізації і словесних пояснень на *рис. 3* фіксується не двосторонній діалог, а тільки одностороння передача тексту повідомлення і за рахунок цього поляризуються функції учасників діалогу: один виступає як мислячий у процесі комунікації, а другий – тільки як той, хто розуміє [43; 50; 56].

Для кожного поясу МД на схемі вводиться свій набір позиціонерів як носіїв і власників відповідних приватних процесів, котрі становлять поліфонію МД. У нижньому поясі це

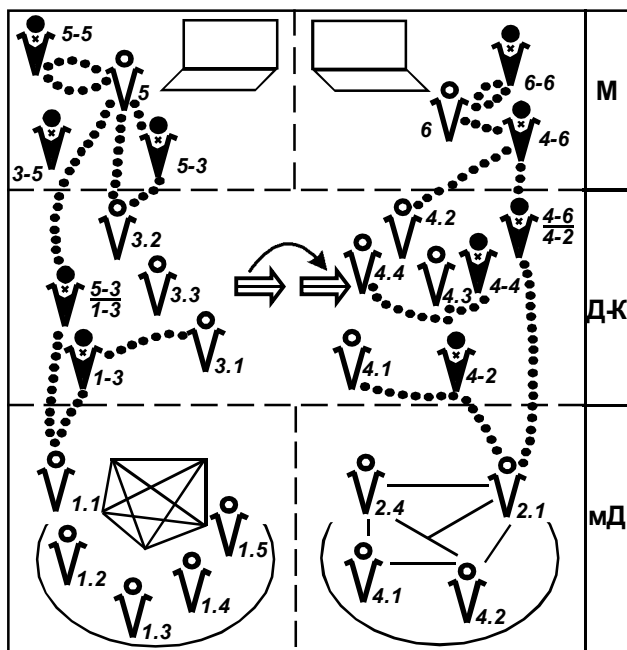

Рис. 3.

Робоча схема мислєдїяльностї

будуть мислєдїяльнї позиціонери: у лївї частинї схеми – позиціонери 1.1, 1.2, 1.3 та ін, а у правїй – позиціонери 2.1, 2.2, 2.3 та ін. Сам розподїл і визначення ситуацій МД проводиться тут стосовно процесу Д-К, а ще точнїше – відносно акту передачі тексту повідомлення з однїєї ситуації в іншу. У принципі ситуації МД можуть як об'єднуватися в одну ситуацію, і тоді акт Д-К втрачає своє самостійне значення й упаковується у саму ситуацію МД як її частковий елемент чи зв'язка, або ж, навпаки, чїтко і жорстко роздїлятися, і тоді процес Д-К стає єдиним процесом, який зв'язує й організує всю цілісність МД; в останньому випадку на Д-К накладаються додатковї вимоги бїльшої її виразностї та інформативностї.

Форми і способи спричинення й відповідно організації процесів МД у рїзних ситуаціях є надто складними і рїзноманїтними; тут буде і культурне нормування, характерне для всїх відтворювальних систем [12; 13; 22; 29; 35], і соціальна організація [4], і цїльова детермінація, характерна для всїх актів мислєдїяння [18; 20; 27], і технїчна або логїчна детермінація засобами, методами, технїкою і правилами МД [1; 2; 15; 16; 39; 60], і детермінація так званими об'єктивними законами, що притаманна всїм предметним П- і ПШ-системам [4; 12; 13; 29; 35], і т. ін. Але це означає, що всї системи МД будуть гетерогенними, гетеро-

хронними і гетероархівованими ПШ-полїсистемами і вимагатимуть відповідного багатостороннього і багатопланового системного опису, проектування і програмування.

У середньому поясі відповідно нам доведеться ввести безпосередньо комунїкативних опозиціонерів: злїва на схемї – тих, котрї виражають думку у вербальних текстах, а праворуч (за умовами спрощення й ідеалїзації) – тих, якї розуміють тексти і створюють завдяки цьому смисл ситуації і смисл прийнятого тексту [43; 56].

Залежно від того, якї пояси МД замикаються на текст Д-К, у лївї частинї схеми можна видїлити три абстрактнї позиції: 3.1 – у тому випадку, коли в тексті Д-К виявляються якїсь аспекти і моменти ситуації МД, фіксованї у рефлексії цїєї ситуації; 3.2 – коли в тексті Д-К наявнї певнї аспекти і моменти М, і 3.3 – коли в тексті Д-К співвідносяться і зв'язуються аспекти і моменти як МД, так і М. Аналогїчно для правїй частини схеми можна видїлити чотири позиції тих, котрї розуміють: 4.1 – для того випадку, коли текст Д-К досягається шляхом рефлексивного виходу в дійсність МД; 4.2 – коли текст інтерпретується через вихід у дійсність М; 4.3 – коли при розуміннї тексту Д-К відбувається зїставлення і роздїлення компонентів дійсностї М і дійсностї МД, і, нарештї, 4.4 – коли текст Д-К витлумачується й осмислюється у власне комунїкативнїй дійсностї.

Спеціально треба відмітити, що пояс Д-К практично не підкоряється розрїзненню правильного і неправильного. Він живе за принципами полілога (тобто багатьох логїк), суперечностей, конфлїктів і проблематизації. Це завжди поле боротьби та взаємозаперечення, якї тїльки й надають Д-К її особливого смислу та виправдовують її існування як особливого поясу МД.

У верхньому поясі МД знаходяться мислїчї позиціонери. В умовно-символїчнїй манерї запропонованої схеми позиціонер 5 уможливує своє М на базї досвїду власного МД і досвїду фіксації його у текстах Д-К, а позиціонер 6 організує своє М передовсїм на підгрунті розуміння чужих текстів (що підкрїплюється досвїдом власного МД і власної Д-К).

На відміну від усїх інших поясів МД пояс М має свої чїткї правила утворення та перетворення одиниць вираження і закони, причому досить монїзованї; це все те, що Аристотель називав словом “логос”, – усї логїчнї

правила утворення і перетворення знакових форм розмірковувань, усі математичні оперативні системи, формальні і формалізовані фрагменти наукових теорій, науково-предметні “закони” і “закономірності”, схеми ідеальних об’єктів, що спричиняють процес М, онтологічні схеми і картини, категорії, алгоритми та інші форми операціоналізації процесів М.

Залежно від способів розуміння інтерпретації всі схеми, формули, графіки, таблиці і т. ін. можуть прочитуватися та використовуватися у процесах М або як знакові форми, що зображують ідеальні об’єкти та ідеалізовані процедури М, або як самі ідеальні об’єкти – мислєдїяльнісні чи природні, у які “впирається” наша думка. Здебільшого у цих випадках передбачається, що між знаковою формою і змістом, ідеальним або реальним, існує *пряма відповідність, або “паралелізм”* [25; 26; 54; 55]. Відмова від цього принципу породжує абсолютно нові структури *змістовного і методологічно організованого М*, яке розгортається у схемах *багатоплощинної організації і за принципом “багатьох знань”* [24; 39; 60].

Як уже відзначалося, у кожного поясу МД є своя специфічна дійсність, і між цими трьома типами дійсності принципово невірно встановлювати відносини тотожності: як правило, вони *відображаються один на одному* в процесах розуміння, інтерпретації та рефлексії, і це щоразу уможлиблюється тільки завдяки *переоформленню* однієї дійсності в іншу. А зміст кожної з цих форм буде з’являтися внаслідок *повторної рефлексивної фіксації* вже довшеного відображення. Але у деяких випадках організованості змісту просто переносяться, буквально “перекладаються” з однієї дійсності в іншу, не зазначаючи при цьому жодних змін, навіть змін функціонального значення і трактування у рефлексивному метазнанні.

Тому ідейно всяка, власне розумова, форма повинна зніматися і згущуватися у собі довгий і складноорганізований процес послідовних та зіркоподібно поєднаних мислєнєвих, рефлексивних і метамислєнєвих фіксацій; а розуміння цієї мислєнєвої форми передбачає зворотний процес розгортання (сутнісно декодування) усієї цієї складної послідовності розумових, рефлексивних і метамислєнєвих перетворень.

Внаслідок цього зміст і смисли, які виявляються в кожній розумовій формі з допомо-

гою розуміння, інтерпретацій і рефлексивного аналізу, визначаються не тільки послідовними ланцюжками і структурами ядерної МД, котрі вдається розкрити і розгорнути за кожною формою суто мислєнєвого знання, а й ланцюжками і структурами вторинних мислєдїяльнісних процесів, які рефлексивно охоплюють вихідну ядерну структуру МД. І це знову ж таки визначається процесами розуміння та інтерпретації, котрі повинні розкрити і реконструювати (або декодувати) весь процес мД, М, рефлексії і мета-М, що фіксується у знаковій формі знання. Тому в більшості випадків розуміння чужої думки зазвичай викликає великі ускладнення, буквально муки спраглої до розуміння свідомості й у підсумку створює численні розходження в суб’єктивних її тлумаченнях. Саме в такому контексті виникали античні теорії математичного доказу і демонстрації у процесах міркування і всі методологічні теорії інтерпретації, або тлумачення [3].

І з цієї ж причини при структурному трактуванні процесів інтерпретації нам доводиться вдаватися до різних модельних описів аналізованого МД; в одних випадках ми вміщуємо базову структуру МД в онтологічну площину, і тоді розглядаємо її складові пояси М, Д-К і мД як *реальні*, в інших випадках ми вивчаємо базову структуру МД як об’єктивний зміст тієї чи іншої повторної структури – мислення, рефлексії або розуміння – і тоді називаємо М, Д-К або мД *дійсними*.

Три названих вище пояси МД – мД, Д-К і М, – що розгортаються згідно з початковим допущенням за горизонталлю, зв’язуються і водночас об’єднуються в одне системне ціле, з одного боку, завдяки вже вказаним *процесам розуміння*, а з іншого – за допомогою *процесів рефлексії*. Останні охоплюють і пронизують усі процеси мД, Д-К і М; вони можуть бути подані на схемі МД вертикальними рухами і переходами та зафіксовані у вигляді вертикальних зв’язків [18, с. 131–143, а також 17; 19; 27]. *Носії рефлексії* зображуються на схемі МД затемненими символами позиціонерів, а комбінації цифр при кожному такому символі, скажемо 1-3, 3-5, 6-4 та ін., означають функціональне місце і характер відповідного акту рефлексії: перша цифра символізує *рефлексований процес у МД*, а друга – той процес, у якому знаходять *форму і місце для фіксації і вираження рефлексії*. Серед інших можуть

бути і рефлексивні позиції типу 1-1, 3-3 та ін, символізуючи те, що форму виразу та місце фіксації рефлексії шукають у тому ж процесі МД, котрий був предметом рефлексії.

Кожний з названих поясів МД, включаючи розуміння і рефлексію, може відособлятися від інших й утверджуватися як відносно автономна і самостійна система. М може формалізуватися, а потім об'єктивуватися і завдяки цьому цілком відриватися від рефлексії Д-К і мД, елімінувати їх і ставати особливою мисленнєвою діяльністю із розгортання чистих форм М, своєрідним виробництвом знаково-знаннєвих форм – змістовних, проте таких, що не мають смислового зв'язку із ситуаціями Д-К і практичного мД [23; 24; 26; 30; 31; 33; 54; 55].

Точно так само Д-К може елімінувати свої рефлексивні зв'язки і відносини з мД і М та розгортатися іманентно тільки в межах дійсності Д-К, перетворюючись на бездіяльну і бездумну мову, в чисту гру словами, що не організує і не забезпечує ні М, ні мД.

Й аналогічно цьому може скластися та існувати ізольоване мД, відірване від Д-К і чистого М, і що стало внаслідок цього закріплене, механічно відтворене, позбавлене всякої духовності і всіх механізмів осмисленої зміни і розвитку. У кожному з цих випадків ми будемо мати лише редуковану і тому вироджену форму МД. І якою б рафінованою і правильною вона не була з погляду існуючих норм М, Д-К або мД, все рівно вона буде залишатися бездуховною і безглуздою з точки зору історичних інтересів МД загалом.

Можна передбачити, що аналогічно можуть виділятися всередині МД й відокремлюватися процеси розуміння і процеси рефлексії. Перше частіше за все відбувається у структурах учбової діяльності, де розуміння іноді цілком витісняє мислення або повністю зливається з ним та оформляється у вигляді особливої й автономної діяльності розуміння [4].

Виділення і самостійне оформлення рефлексії являє собою вже патологічний випадок, коли послідовно з'являються спочатку рефлексія рефлексії, потім рефлексія третього порядку, четвертого і т.ін. В методології це називається *рефлексивною сублімацією*, а у психології і патопсихології – *персеверацією*.

Історія зберегла багато прикладів подібного виродження МД і водночас демонструє цілу низку спеціальних засобів і методів, виробле-

них для того, щоб утримати *смислову цілісність* МД за умов, коли утворювальні її пояси і процеси мД, Д-К і М, а також розуміння і рефлексії, відділялися один від одного і розпадалися на самостійні форми МД, що втрачали свою осмисленість, а відтак і духовність.

Зокрема, те, що ми називаємо "*науковим предметом*" [18, с. 90–96; 38, с. 104; 41, с. 648–652] – а він як структура та організованість МД був створений у першій половині XVII століття і найбільш яскраво описаний у роботах Ф. Бекона і Г. Галілея, – є не чим іншим, як формою і засобом поєднання умоглядного філософського і методологічного М з реальним технічним мД, спрямованим на доквілленнєві речі техноприродного світу [18, с. 90–96]. При цьому з традиційного мД були взяті *досвідні факти*, з філософського і теологічного М – *онтологічні схеми і картини*, з Д-К – *проблеми, задачі, знання і поняття*, до цього додані нові і специфічні утворення – *моделі та експеримент*, що забезпечили зв'язок традиційних форм М і Д-К з технічним мД, і все це з допомогою нових схем рефлексивного взаємовідображення було перебудоване і зорганізоване в нові "*знаково-знаннєві машини*" МД, що отримали у Галілея назву "*нових наук*". Цим було започатковано нову, *предметну форму організації* МД, що об'єднала в рамках однієї організаційної одиниці конструктивне та оперативне М з ідеалізованими процесами та ідеальними об'єктами із матеріально орієнтованим розумінням і технічним мД. Разом з тим були започатковані *професії* (в сучасному значенні цього слова), *інженерна справа* як поєднання науки з мистецтвом і таким непередметним зв'язкам наукових предметів, технічного мД і філософії, якими є "*наукові дисципліни*" [14; 15; 16; 41].

У наш час ці форми предметної і дисциплінарної співорганізації М, Д-К і мД та рефлексії знову увійшли в суперечність з пануючими формами технічної та оргуправлінської практики, які потребують *поліпредметного і полідисциплінарного, комплексного мисленнєвого забезпечення*. І це поставило першочергове завдання – створити нові, більш складні і більш гнучкі, форми співорганізації М, Д-М і мД, тобто форми, які могли б забезпечити швидко *розупредметнення* наявних структур МД, утримання їх значення і змісту в непередметних (або надпередметних) знакових формах

і нове *упредметнення* їх у структурах та організованостях М, Д-К і мД, відповідних комплексам МД [8; 9; 10; 14; 36; 38; 47; 49; 53; 58].

Розробка СМД-методології – це спроба відповісти на цей запит. Однією із створених на її засадах форм співорганізації М, Д-К і мД у цілісні одиниці колективної МД є *організаційно-діяльнісні ігри* (ОДІ) [47], іншою – *організаційно-технічні системи* (скорочено ОТ-системи) [36], третьою – *всілякі класифікаційні і типологічні форми* організації знань і схем об'єктів, що розвиваються багато в чому незалежно від СМД-методології. Правильно зрозуміти призначення і функції цих форм, а також їх внутрішню природу без розгорненої і детально проаналізованої схеми МД просто неможливо, і цим частково визначається смисл і спрямування даної статті. Щоб пояснити цю тезу, ми розберемо, хоча, звичайно, тільки у самому загальному та ескізному вигляді, призначення і способи організації та проведення ОДІ.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ДІЯЛЬНІСНА ГРА ЯК ЗАСІБ ДЕСТРУКТУРУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ ФОРМ І СПОСІБ ВИРОЩУВАННЯ НОВИХ ФОРМ СПІВОРГАНІЗАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ МИСЛЕДІЯЛЬНОСТІ

Зібравши в одній робочій ситуації представників різних професій і різних наукових предметів, організатор ОДІ створює у такий спосіб неймовірно складне “місиво” із фрагментів різних систем МД. І хоч учасники ситуації можуть щосили прагнути до взаємоузгодження і спільності їхніх робіт, досягнути цього без попереднього підлаштування їх систем МД практично неможливо. Але оскільки учасники роботи все ж прагнуть до цієї єдності, то розпочинається стихійний і хаотичний процес зістикування один з одним різних пластів і поясів-процесів з різних індивідуальних систем МД. Наслідком цього є найрізноманітніші *протиріччя, розриви і конфлікти* в колективній МД. Вони змушують учасників ситуації виходити в *рефлексивні позиції* і намагатися розбиратися в тому, що ж відбувається між ними. При цьому первинно використовуються хоч і вельми слабкі, але все ж завжди існуючі, природні *здібності до рефлексії та аналізу*. Потім організатор вводить для фіксації результатів рефлексії чисті аркуші паперу, або спеці-

ально маркіровані дошки, і тим самим створює для всіх учасників ситуації ще одну додаткову площину в організації простору колективної МД. Ця площина може маркіруватися як рефлексивна на противагу всьому іншому в МД. Але вона точно так само може маркіруватися й іншими способами, скажімо, як площина, в якій буде зображатися сама МД колективу на противагу тій площині, в котрій фіксуватиметься загальний об'єкт колективної МД, або різні елементи предметних структур МД, у яких працюють окремі члени колективу.

Однак які б площини організації простору колективної МД ми не вводили і як би ми їх не маркірували, задаючи ту чи іншу організацію самого цього простору, в усіх випадках розпочинаються аналіз і розбирання наявного “місива” колективної МД й утворюється нова співорганізація в ціле виділених і фіксованих при цьому її фрагментів та елементів.

Звичайно, розщеплення цієї “мішанини” на елементи сутнісно має відповідати правилам і способам подальшого складання і співорганізації їх у нове ціле. Але знання цих цілісностей і відповідностей між їх композиціями і декомпозиціями може бути здобуте тільки через тривалий час, після спеціального вивчення можливих тут доцільної і функціонально значущої цілісностей і способів організації їх з більш дрібних елементів. А поки починається неорганізоване розбирання “мішанини” колективної МД на будь-які можливі за цих умов фрагменти та елементи колишніх предметних і непередметних структур, привнесених учасниками ситуації зі свого минулого життя в МД. Розбирається завжди лише те, що вже було раніше, і у процесі цього розбирання на зіткненнях і невідповідностях елементів один одному пізнається МД. Відбувається перебіг процесу, який у гегелівській традиції називається розупредметненням, а в термінології Тевістокського інституту людських відносин [11; 53] – “розморозуванням”.

У психологічному плані цей процес у кожного індивіда відбувається тим швидше та інтенсивніше, чим більше він прагне до спільної роботи з іншими і чим гостріше усвідомлює, що причина всього безладу й ускладнень знаходиться передусім усередині його самого, у формах організації його індивідуальної свідомості та в освоєних ним способах роботи. Однак суть і справжній зміст цього процесу зовсім

не у психологічній сфері індивідів, а у формах організації і процесах освоєної ними МД.

Тому в ситуації, що складається, всі системи індивідуальної МД повинні бути перетворені і перебудовані таким чином, щоб у результаті вдалося організувати з них ефективну колективну МД. Але цей процес аж ніяк не відразу, а дуже повільно і поступово пробиває собі дорогу крізь стихію неорганізованих взаємодій різних систем МД.

Спочатку, як ми вже відмітили, протиріччя, розриви і конфлікти в сукупній МД змушують учасників спільної роботи виходити в рефлексивні позиції. Розпочинається зрушення всієї сукупної МД колективу “рефлексивними вертикалями” і одночасно – створення нових рефлексивних форм Д-К, зорієнтованих на виявлення і фіксацію причин і джерел цих протиріч, конфліктів і розривів у МД. На рівні Д-К вся ця робота оформляється як *ситуаційний аналіз, цільовизначення і ситуативна проблематизація* здійснюваних робіт.

Паралельно із усім цим починається з’ясування культурного і соціального значення позицій і точок зору опонентів. З’являється інтерес до їхніх способів роботи, робляться спроби розібратися у цілісній структурі та основних складових загальної МД. Однак це істотно не просуває колектив у вирішенні початкових завдань. Потреба співорганізувати роботу всіх в одне ціле та адаптувати М і мД кожного до цього цілого усвідомлюється зазвичай уже під кінець третього дня роботи, принаймні – на початок четвертого, але засоби і методи для цього поки що відсутні.

Для того щоб розпочати свідомо і цілеспрямовано будувати нову систему колективної МД і перебудовувати, виходячи з інтересів цілого, її окремі складові, треба мати *технічне уявлення* МД, зафіксувати у спеціальних технічних знаннях її структуру, соціальну і культурну організацію, процедури та операції мД і М, засоби і методи роботи та ін., тобто подати МД у вигляді *об’єкта організаційно-технічної дії колективу*. А це, своєю чергою, можна зробити тільки в дійсності М. Започатковується новий рефлексивний поступ вертикалями усієї сукупної МД – тепер вже із поясу Д-К у пояс чистого М. Колектив шукає *нові схематизми, нові знакові форми* для того, щоб подати тепер вже в об’єктивно зорієнтованій формі ситуацію колективної МД. Спочатку не дуже зрозуміло, яку – ігрову чи соціокуль-

турну; у дійсності М відмінність між ними спершу стирається, і, щоб утримати її, потрібна спеціальна техніка розуміння схем і роботи з ними. Як тільки з’являються перші схеми для фіксації та опису ситуацій, ситуаційний аналіз переходить в *аналіз ситуацій* (тепер вже як *штучних або природних об’єктів*, а не як рамок і умов колективної МД).

Разом з тим з’являється характерна для *методологічного М* можливість подвійної роботи зі схемами – *об’єктно-онтологічної та оргдіяльнісної* [див. 10]. Площини аркуша паперу або дошки стає вже недостатньо, щоб у дійсності М зафіксувати і відобразити це різноманіття способів роботи з однією схемою. Доводиться вводити *багатовимірну просторову форму* для розподілу і співорганізації різних дійсностей у єдиному процесі М і у складній полілогічній Д-К, котра забезпечує його.

Спроби власне мисленневого аналізу і подання МД різних учасників спільної роботи, що почалися ще у фазі конфліктів і суперечностей на рівні Д-К, примушують уводити все нові і нові *плани уявлення* МД і розміщувати їх у різних площинах просторово організованої дійсності М про МД; так у схемах МД з’являються окремі площини *цінностей, цілей, засобів і методів роботи, процедур і технологій, предметного та об’єктно-онтологічного змісту* і т. д. і т. п. Багато з цих площин виявляються ортогональними одна до одної, і це дає змогу суто композиційно та конструктивно розгортати нові комплексні системи МД.

Таким чином, вийшовши у дійсність М про МД, учасники колективної роботи починають *проектувати і програмувати* свою майбутню МД, змінювати і трансформувати самих себе як мислячих, комунікативних і миследіяльних. Рухаючись у різних площинах просторово організованих уявлень про МД, вони визначають різні аспекти і плани своєї МД і співвідносять їх один з одним, обираючи допустимі та ефективні за даних умов комбінації.

Вся ця робота здійснюється у *розупредметнених формах* М – *ситуаційних, табличнотипологічних, структурно-функціональних* і т. ін. – і належить сфері не наукового, а власне методологічного М, котре розвивається у своєму формальному змісті *над предметами* і *ніби проходить крізь них* [37; 58]. На цьому етапі і в цьому процесі учасники ОДІ освоюють, з одного боку, вже існуючі засоби, методи і

технології методологічного М, а з іншого – створюють нові його засоби, методи і технології або, принаймні, демонструють ті лакуни і “діри”, для яких ці засоби, методи і технології треба створювати. Завдяки цьому методологи-дослідники у кожній ОДІ незмінно отримують свій дослідно-практичний та експериментальний матеріал стосовно сучасних, найбільш розвинутих форм дослідницького і проєктивного М.

Однак в ОДІ справа цим не завершується. Всі програми МД, створені у поясі чистого розупредметненого М, всі знову спроектовані структури Д-К і мД мають бути тут же зреалізовані; учасники гри немовби “приміряють” їх у своїй колективній роботі і починають створювати новий практичний досвід мД. Завдяки цьому оргпроекти і програми нових комплексних систем МД отримують експериментальну перевірку (у ситуаціях ігрової імітації) на взаємозгодженість, ефективність, надійність і стійкість у різному соціокультурному оточенні. Системи мД, що виправдали себе, закріплюються у вигляді образів і нормуються, а ті, що не виправдали – або відкидаються, або ж розупредметнюються і розвиваються далі у тих самих рефлексивних циклах на подальших фазах роботи.

Отже, ОДІ виявляється не просто ще однією окремою формою організації чистого методологічного М чи Д-К, а новою формою організації МД загалом, особливою *одиноцею практичної системи* МД, що органічно пов’язує М, Д-К і мД у структурах такого роду, які забезпечують постійний і безперервний розвиток систем МД, а водночас зміну і трансформацію усього використаного в цьому випадку техноприродного або антропологічного і соціокультурного матеріалу.

У формах ОДІ може бути організована і здійснена різноманітна за характером і складністю колективна МД. Інакше кажучи, ОДІ – це така форма організації колективної МД, у якій може бути втілений (поданий, оформлений, проімітований) різний МД-зміст. При цьому, звичайно, він буде лише *змістом, що програється*, а тому є слабко унормованим, пластичним і лабільним. Але це якраз і провокує звернення до самої гри як особливого типу та окремішньої форми організації МД.

ВИСНОВОК

На нашу думку, схема МД містить сукупність принципів, що визначають правильний

підхід у дослідженні всіх явищ, пов’язаних з мисленням і діяльністю.

Передусім вона обґрунтовує органічний, неподільний зв’язок усякої дії і будь-якої діяльності з підготовлюваними їх розумовими і комунікативно-смысловими процесами. З цього погляду самі вирази “діяльність” і “дія”, якщо залишити збоку визначення їх через схеми відтворення, відіграють роль надзвичайно сильних ідеалізацій, надмірних редукцій і спрощень, яким насправді можуть відповідати тільки занадто рідкісні, штучно створені та екзотичні, випадки. У реальному світі суспільного життя діяльність і дія можуть та повинні існувати тільки разом з мисленням і комунікацією. Звідси і сам вираз “*мислєдіяльність*”, що більше відповідає реальності, а тому повинен замінити і витіснити вираз “діяльність” як при дослідженнях, так і в практичній організації повсякдення.

Водночас те, що традиційно було прийнято називати “мисленням”, поділяється на дві принципово різні складові – “думку-комунікацію” і “чисте мислення”, кожна з яких живе у своєму особливому процесі і має свої особливі механізми [18, с. 169–174]. Ці складові існують реально, здебільшого разом і у складних переплетеннях з іншими складовими мислєдіяльності – процесами розуміння, рефлексії і мислєдіяння й у структурі цілісної мислєдіяльності. Тому будь-який із цих процесів має розглядатися передусім за своїми функціями у МД і в контексті всіх інших процесів. Аналіз чистих та автономних процесів думки-комунікації, розуміння, рефлексії, мислення і мислєдіяльності, як зазвичай це робилося досі, не може привести до успіху. Ефективним тут може бути тільки специфічний системний аналіз цілого [18, с. 72–119], за якого всі вищеназвані процеси розглядаються як окремі й новоутворювальні підсистеми всередині полісистеми мислєдіяльності.

Насамкінець, схема мислєдіяльності повинна розглядатися не як схема-модель якої-небудь реальної системи, а як схема ідеальної сутності, що призначена слугувати теоретичним підґрунтям для виведення з неї різних інших схем: з одного боку, тих, що моделюють різні конкретні системи мислєдіяльності, а з іншого – таких, що задовольняють вищеназвані принципи.

Тому основним завданням теоретичної роботи на базі запропонованої схеми МД є побуду-

дова системної типології різних похідних систем МД, що отримуються із засадничої схеми шляхом *системного фокусування і системної редукції* її, а відповідним завданням методології системного аналізу – виявлення та опис процесів і процедур подібної роботи.

1. Акофф Р. Искусство решения проблем. – М., 1982.
2. Акофф Р. Планирование будущего корпорации. – М., 1985.
3. Аристотель. Сочинения. В 4-х т. – Т.2. – М., 1978. – С. 91–346.
4. Генисаретский О.И. Опыт методологического конструирования общественных систем // Моделирование социальных процессов. – М., 1970.
5. Генисаретский О.И. Понятие о деятельности. Деятельность проектирования // Дизайн в сфере проектирования. Методологическое исследование. – Т.1. – Архив ВНИИТЭ. – №470. – 1967. – С. 28–29.
6. Генисаретский О.И. Проблема смысла в содержательно-генетической логике // Методология и логика науки. – М., 1966.
7. Голованко В.В. Комплексирование оптимизационных, имитационных и логико-лингвистических моделей в автоматизированных системах управления летательным аппаратом // Вопросы кибернетики. – Вып. 121. – М., 1986.
8. Зинченко А.П. Игровая форма межпрофессионального обсуждения градостроительных проблем // Строительство и архитектура. – 1983. – №8.
9. Комплексный подход к научному поиску: проблемы и перспективы. В 2-х ч. – Свердловск, 1979, ч. 1.
10. Комплексный подход к научному поиску: проблемы и перспективы. В 2-х ч. – Свердловск, 1979, ч. II. – С. 121–126.
11. Лапин И.И., Пригожин А.И. “Социальные инновации” – новое направление в организационной психологии на Западе // Психологический журнал. – 1982. – Т.3, №5.
12. Лефевр В.А., Щедровицкий Г.П., Юдин Э.Г. “Естественное” и “искусственное” в семиотических системах // Проблемы исследования систем и структур. Материалы к конференции. – М., 1965.
13. Лефевр В.А., Щедровицкий Г.П., Юдин Э.Г. “Естественное” и “искусственное” в семиотических системах // Семиотика и восточные языки. – М., 1967. – С. 50–56.
14. Мирский Э.М. Междисциплинарные исследования и дисциплинарная организация науки. – М., 1980.
15. Проблемы исследования структуры науки (материалы к симпозиуму). – Новосибирск, 1967. – С. 35–41.
16. Проблемы исследования структуры науки (материалы к симпозиуму). – Новосибирск, 1967. – С. 61–68.
17. Проблемы рефлексии в научном познании. – Куйбышев, 1983.
18. Разработка и внедрение автоматизированных систем в проектировании (теория и методология). – М., 1975. – С. 90–96; 72–119; 131–143; 169–174.
19. Рефлексия в науке и обучении (тез. докл. и сообщ. к науч.-метод. конф.). – Новосибирск, 1984.
20. Сазонов Б.В. Деятельностный подход к инновациям // Социальные факторы нововведений в организационных системах. – М., 1980.
21. Швырев В.С. К вопросу о путях логического исследования мышления // Докл. АПН РСФСР. – 1960. – №2.
22. Щедровицкий Г.П. “Естественное” и “искусственное” в развитии речи языка // Основные проблемы эволюции языка. Материалы Всесоюз. конф. по общ. языкознанию. – Ч.1. – Самарканд, 1966.
23. Щедровицкий Г.П. “Языковое мышление” и его анализ // Вопросы языкознания. – 1957. – №1.
24. Щедровицкий Г.П. Заметки о мышлении по схемам двойного знания // Мат. к симпозиуму по логике науки. – К., 1966.
25. Щедровицкий Г.П. и др. Принцип “параллелизма формы и содержания мышления” и его значение для традиционных логических и психологических исследований. Сообщения I–IV // Докл. АПН РСФСР. – 1960. – №2; 4; 1961. – №4; 5.
26. Щедровицкий Г.П. К анализу исходных принципов и понятий формальной логики // Философ. иссл.: Труды Болгар. акад. наук. – 1966.
27. Щедровицкий Г.П. Коммуникация, деятельность, рефлексия / Исследование рече-мыслительной деятельности. – Алма-Ата, 1974.
28. Щедровицкий Г.П. Методологический смысл проблемы лингвистических универсалий // Языковые универсалии и лингвистическая типология. – М., 1969.
29. Щедровицкий Г.П. О методе семиотического исследования знаковых систем // Семиотика и восточные языки. – М., 1967.
30. Щедровицкий Г.П. О принципах анализа объективной структуры мыслительной деятельности на основе понятий содержательно-генетической логики // Вопр. психол. – 1964. – №2.
31. Щедровицкий Г.П. О различии исходных понятий “формальной” и “содержательной” логик // Методология и логика наук. Ученые зап. Том. ун-та. – №41. – Томск, 1962.
32. Щедровицкий Г.П. О системе педагогических исследований (методологический анализ) // Оптимизация процессов обучения в высшей и средней школе. – Душанбе, 1970.
33. Щедровицкий Г.П. О строении атрибутивного знания. Сообщения I–IV // Докл. АПН РСФСР. – 1958. №1, 4; 1959. – №1, 2, 4; 1960. – №6.

34. Щедровицкий Г.П. О типах знаний, получаемых при описании сложного объекта, объединяющего “парадигматику” и “синтанматику” // Актуальные проблемы лексикологии. Докл. лингвист. конф. – Ч.1. – Томск, 1971.
35. Щедровицкий Г.П. Об исходных принципах анализа проблемы обучения и развития в рамках теории деятельности // Обучение и развитие. Материалы к симпозиуму. – М., 1966.
36. Щедровицкий Г.П. Организационно-деятельностная игра как новая форма организации коллективной мыслительности // Методы исследования, диагностики и развития международных трудовых коллективов. – М., 1983.
37. Щедровицкий Г.П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок // Системные исследования: Методологические проблемы. Ежегодник 1981. – М., 1981.
38. Щедровицкий Г.П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок // Системные исследования: Методологические проблемы. Ежегодник 1981. – М., 1981.
39. Щедровицкий Г.П. Проблемы методологии системного исследования. – М., 1964.
40. Щедровицкий Г.П. Проблемы построения системной теории сложного “популятивного” объекта // Системные исследования. Ежегодник 1975. – М., 1976.
41. Щедровицкий Г.П. Синтез знаний: проблемы и методы // На пути к теории научного знания. – М., 1984.
42. Щедровицкий Г.П. Синтез знаний: проблемы и методы // На пути к теории научного знания. – М., 1984.
43. Щедровицкий Г.П. Смысл и значение // Проблемы семантики. – М., 1974. – С. 545–575.
44. Щедровицкий Г.П. Цели и продукты терминологической работы (методологические заметки о процессах становления терминологической деятельности) // Актуальные проблемы лексикологии. – Новосибирск, 1972.
45. Щедровицкий Г.П., Алексеев Н.Г. О возможных путях исследования мышления как деятельности // Докл. АПН РСФСР. – 1957. – №3; 1958. – №1, 4; 1959. – №1, 2, 4; 1960. – №2, 4, 5, 6; 1961. – №4, 5; 1962. – №2–6.
46. Щедровицкий Г.П., Дубровский В.Я. Проблема объекта в системном проектировании // Методология исследования проектной деятельности. Тез. сообщ. Всесоюз. науч. конф. “Автоматизация проектирования как комплексная проблема совершенствования проектного дела в стране”. – Сб.2. – М., 1973.
47. Щедровицкий Г.П., Котельников С.И. Организационно-деятельностная игра как новая форма организации и метод развития коллективной мыслительности // Нововведения в организациях. Труды семинара. ВНИИ системных исследований. – М., 1983.
48. Щедровицкий Г.П., Розин В.М. Концепция лингвистической относительности Б.Л. Уорфа и проблемы исследования “языкового мышления” // Семиотика и восточные языки. – М., 1967.
49. Щедровицкий Г.П., Садовский В.Н. К характеристике основных направлений исследования знака в логике; психологии и языкознании. Сообщения I–III // Новые исследования в педагогических науках. – Вып. 2,4,5. – М., 1964–1965.
50. Щедровицкий Г.П., Якобсон С.Г. Заметки к определению понятий “мышление” и “понимание” // Мышление и общение. Материалы Всесоюз. симпозиум. – Алма-Ата, 1973.
51. Юдин Э.Г. Деятельность как объяснительный принцип и как предмет научного изучения // Вопросы философии. – 1976. – №5.
52. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. – М., 1978.
53. Exploring individual and organizational boundaries. A Tavistock open systems approach. – Chichester, 1979.
54. Schedrovitsky G.P. Concerning the analysis of initial hinciples and conceptions of formal logic // Systematics. – Vol. 5. – 1967. – N 2.
55. Schedrovitsky G.P. Concerning the analysis of initial hinciples and conceptions of formal logic // General Systems. – Vol. XIII. – 1968.
56. Sshedrovitzky G.P. Die Struktur des Zeichens: Sinn und Bedeutung // Ideen des exakten Wissens. Wissenschaft und Technik in der Sowjetunion. – 1972. – N 12.
57. Schedrovitsky G.P. Configuration as a method of construction of complex knowledge // Systematics. – Vol. 8. – 1971. – N 4.
58. Shchedrovitsky G.P. Methodological organization of systems-structural research and development: principles and general scheme // General Systems. – Vol. XXVII. – 1982.
59. Schedrovitsky G.P. Methodological organization of systems-structural research and development: principles and general scheme // Systems Research, II. – Methodological Problems. – 1985.
60. Shchedrovitzky G.P. Methodological problems of system research // General Systems. – 1966. – Vol. XI.
61. The psychoanalysis of organizations. – L., 1977.

Переклад з російської
проф. Анатолія ФУРМАНА

Надійшла до редакції 10.10.2005.